

УДК 159.9:37.3

Мамічева Олена Володимирівна

доктор психол. наук, професор,
декан факультету спеціальної освіти
Донбаського державного педагогічного університету
lena_sk74@mail.ru
ORCID 0000–0002–0625–6587

Крюкова Марина Анатоліївна

канд. психол. наук, доцент кафедри загальної психології та психології
розвитку особистості ОНУ імені І. І. Мечникова
mar@breezein.net
ORCID 0000–0002–0613–6456

**ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДМЕТНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ
ВИКЛАДАЧІВ ВНЗ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ**

Стаття присвячена аналізу результатів емпіричного дослідження деяких особливостей предметно-педагогічних здібностей викладачів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю. Розглянута проблема вивчення професіоналізації, яка спрямована на вивчення самого процесу професійного становлення людини, на психологічні зміни, що відбуваються з нею у ході професійного становлення, і дослідження, спрямовані на розробку способів і засобів управління даними процесами у рамках професійної орієнтації, професійного відбору та професійного навчання.

Ключові слова: професіоналізація, професійне становлення, професійне навчання, професійна діяльність, педагогічні та предметні здібності.

Постановка проблеми. Розвиток українського суспільства шляхом демократизації, нові тенденції, які зумовлюють розвиток вищої школи і науково-педагогічних працівників (світова глобалізація, євроінтеграція, диверсифікація та ін.), ведуть до посилення гуманістичного начала, що обумовлює підвищений інтерес до індивідуальності людини і визначає найбільш пріоритетні напрямки сучасної психологічної науки. Особливо гостро у цих умовах окреслюється проблема здібностей людини, їхньої природи та умов розвитку. Тому одним із пріоритетних напрямків дослідження особистості і професійної діяльності викладача є вивчення її здібностей. Для сучасного етапу розвитку психологічної науки характерним є пошук провідних, ядерних, стратегічних, термінальних та інструментальних і т. п. компонентів здібностей на основі системного підходу, здійснюваного з позиції теорії системогенезу, комплексного та індивідуально-типологічного підходів, системно-цільової концепції, теорії інтегральної індивідуальності.

На жаль, у науковій літературі відсутні характеристики предметно-педагогічних здібностей викладачів вищих навчальних закладів; відсутні описи ще однієї з форм спеціальних здібностей, а саме — предметно-педагогічних здібностей викладачів вищих навчальних закладів; не один із

авторів до структури педагогічної діяльності не включає як самостійний компонент педагогічні здібності, і в цьому полі предметно-педагогічні, а педагогічні здібності та їх структура розглядаються окремо одна від одної.

Мета статті: здійснити емпіричне дослідження деяких особливостей предметно-педагогічних здібностей викладачів вищих навчальних закладів гуманітарного профілю.

Виклад основного матеріалу. Емпіричним шляхом встановлені предметно-педагогічні здібності викладачів вищих навчальних закладів гуманітарного та негуманітарного профілів за предметами, які вивчались нами (психологія, дефектологія, українська мова та література, образотворче мистецтво і математика); проведено порівняльний аналіз між показниками та компонентами цих предметів.

Констатуючий експеримент був проведений у декілька етапів. На першому етапі на підставі аналізу наукової літератури нами обрано за даними наукової літератури п'ятдесят два показника педагогічних здібностей, які були надруковані на папері та роздані магістрам і викладачам з різним досвідом роботи.

На другому етапі проведення дослідження були обрані тільки ті показники, які набрали більш 50 % відсотків від загальної кількості досліджуваних за кожним з предметів.

На третьому етапі з метою підтвердження правильності обраних нами показників було проведено ранговий кореляційний аналіз (за Спірменом) і визначено рівень статистичної значущості зв'язку між показниками та досліджуваними з урахуванням їх досвіду (стажу) роботи. Коефіцієнт кореляції рангів визначався також за Спірменом. Показники педагогічних здібностей чи предметно-педагогічних здібностей обирались нами в тому випадку, коли коефіцієнт кореляції був не менше 0,450 одиниць. Всі інші кількісні величини коефіцієнта кореляції трактувались нами як відсутність кореляції. Кількість виборів, зроблених досліджуваними, визначалась нами не як номінальна, а як середня величина. Ця величина була обрана у зв'язку з тим, що показники здібностей вибрали досліджувані з різних навчальних закладів, розташованих у різних містах України, та з різним досвідом роботи. Середня величина дозволила нам узагальнити вибір показників педагогічних здібностей.

На четвертому етапі, з метою визначення найбільш значимих показників предметно-педагогічних здібностей, нами був проведений факторний аналіз. Він дозволив визначити загальні показники педагогічних здібностей не тільки за предметами, а й загально-педагогічні здібності в цілому.

На п'ятому етапі, з метою визначення напрямків розвитку педагогічних здібностей, був проведений аналіз інтеркореляцій (кореляція між визначеними нами показниками педагогічних здібностей). Кількісні показники коефіцієнта кореляції, які були менше 0,450 одиниць, свідчили про необхідність якісного розвитку даного показника педагогічної здібності.

На шостому етапі були визначені показники предметно-педагогічних здібностей викладачів негуманітарного циклу (на прикладі викладачів математики) з метою проведення порівняльного аналізу та визначення різни-

ці між показниками педагогічних здібностей гуманітарного та негуманітарного профілів.

На сьомому етапі визначені педагогічні здібності, які залежать від предметно-педагогічних здібностей, та надані рекомендації щодо розвитку тих здібностей, що мають низький коефіцієнт інтеркореляції.

Проведений констатуючий експеримент дозволив встановити, що кожний з предметів мав різну кількість показників, причому частина з них мала показники, які притаманні для всіх предметів; друга частина — тільки для одного з предметів. Найбільша кількість показників виявлена з предмету «образотворче мистецтво» — 21 показник. Друге місце за кількістю показників зайняв предмет «дефектологія» — 18. Показники з предметів «психологія» та «українська література» мали майже рівну кількість — 14 та 15 (відповідно). Предмети «психологія та дефектологія» мали два провідних фактора, а предмети «українська мова і література» мали по чотири фактора. В середньому предмети гуманітарного циклу мали три провідних фактора. Причому кожний фактор мав різну кількість показників: від двох до тринадцяти.

З метою визначення першочерговості у розвитку предметно-педагогічних здібностей нами встановлена ієрархія вибору показників предметно-педагогічних здібностей за предметами, яка дозволила віднести їх до першого, другого і третього рівнів. Критеріями віднесення показників до певного місця як відмінною ознакою були кількісні величини коефіцієнта кореляції: до першого місця відносилися показники — від 0,900 до 1,000, до другого — від 0,800 до 0,899, третього — від 0,799 та нижче. Для негуманітарного циклу: перше місце від 0,800 до 0,900 і вище, друге — від 0,700 до 0,799, третє місце — 0,699 і нижче. Показники, які займають перше місце, мають більшу значущість для викладачів, ніж інші.

Проведене дослідження дозволило встановити, що у викладачів гуманітарного профілю кількість предметних, тобто специфічних показників, зростає, а у негуманітарного — зменшується.

Всі показники систематизовані нами у чотири компонента: соціальні, психологічні, педагогічні, предметні. Для визначення показників, які потребують розвитку в першу чергу, з метою підвищення успішності педагогічної діяльності нами розроблені три рівні їх розвитку: високий, середній та низький. Критеріями віднесення до певного рівня були кількісні величини коефіцієнта інтеркореляції: низький рівень — від 0,200 до 0,299, середній — від 0,300 до 0,399, вищий — від 0,400 до 0,449.

Показники, які мають ці кількісні величини, потребують найбільшої уваги при їх розвитку. Порівняльний аналіз результатів дослідження викладачів вищих навчальних закладів гуманітарного та негуманітарного профілів показав, що при вибірці показників предметно-педагогічних здібностей практично відсутня різниця: всі викладачі обирають показники як професійно-педагогічні, так і предметно-педагогічні. Встановлено, що математики незалежно від стажу роботи на перше місце відносять не предметно-педагогічні, а професійно-педагогічні. При порівнянні результатів факторного аналізу в усіх викладачів визначені провідними ті фактори, що

характеризують професійно-педагогічні здібності. В той же час викладачі гуманітарного профілю, наприклад, викладачі психології (табл. 1) відносять до розкриття фактору як професійно-педагогічні, так і предметно-педагогічні.

Таблиця 1

**Значимі показники предметно-педагогічних здібностей викладачів психології
(за результатами факторного аналізу)**

Показники	Магістри		Викладачі психології				
			(стаж 5–10 років)		(стаж 15–20 років)		
	F1	F2	F1	F2	F1	F2	
Схильності до професії у сфері «людина — людина»		0,923	0,743			0,795	
Емпатія				0,727	0,837		
Комунікативні схильності	0,887		0,870		0,893		
Організаторські схильності			0,798				0,599
Задоволеність педагогічною професією	0,764	0,814	0,816				0,863
Педагогічна культура	0,905			0,894	0,683		
Рівень розвитку педагогічних здібностей	0,830	0,875	0,572				0,414
Успішність педагогічної діяльності	0,856	0,788					
Рівень розвитку психологічних здібностей							0,714
Психологічне прогнозування							
Об'єктивно-цілісне уявлення особистості	0,629						
Психологічне бачення людини		0,788			0,684		
Психологічна мова			0,814				
Успішність з психології							0,607

Примітка: для магістрів — F1 — педагогічна культура, F2 — схильність до професії; для викладачів психології зі стажем 5–10 років — F1 — задоволеність педагогічним процесом, F2 — педагогічна чутливість; для викладачів психології зі стажем 15–20 років — F1 — комунікативна чутливість, F2 — задоволеність організацією педагогічної діяльності.

На відміну від них у викладачів негуманітарного профілю більше використовуються професійно-педагогічні показники (табл. 2).

Крім того, тільки у математиків (магістрів) було виділено фактор «організаційно-педагогічна діяльність». Ми пояснюємо цей факт тим, що, на наш погляд, математикам-магістрам більше притаманна логічність мислення та чітка послідовність виконання завдань, що й дозволило вивести цей показник на перше місце.

При порівнянні результатів аналізу інтеркореляцій встановлено, що кількість показників, які необхідно розвивати, більша у викладачів гуманітарного профілю ніж у негуманітарного. Виключення складають показники високого рівня у викладачів негуманітарного профілю, які потребують більшої уваги, ніж показники такого ж рівня у викладачів гуманітарного

профілю. Слід зазначити, що у викладачів негуманітарного профілю зовсім відсутній низький рівень. Проведене дослідження дозволило встановити тенденцію зменшення кількості показників, які необхідно розвивати, у викладачів гуманітарного профілю з ростом їх досвіду роботи. А у викладачів негуманітарного профілю — навпаки: з ростом стажу збільшується кількість показників, які також необхідно розвивати. Встановлену нами тенденцію ми пояснюємо тим, що викладачам негуманітарного профілю більш притаманне емоційне викладення предмету, що не зовсім характерно для викладачів негуманітарного профілю. Але визначена нами тенденція потребує додаткових досліджень на базі більшої кількості вnz та предметів негуманітарного профілю.

Таблиця 2

Значимі показники предметно-педагогічних здібностей викладачів математики (за результатами факторного аналізу)

Показники	Магістри			Стаж 5–10 років			Стаж 15–20 років		
	F1	F2	F3	F1	F2	F3	F1	F2	F3
Організаторські схильності	0,798			0,713					0,810
Комунікативні схильності				0,825					0,651
Емпатія								0,619	
Педагогічна культура			0,727			0,859	0,744		
Педагогічний такт			0,728			0,676			
Задоволеність професією							0,528		
Схильність до професій у сфері «людина — людина»				0,757					0,682
Рівень емоційного вигорання				0,552		0,606		0,600	
Педагогічна компетентність	0,626				0,739			0,520	
Педагогічна ефективність		0,726			0,728			0,658	
Рівень розвитку математичних здібностей		0,812			0,721			0,664	
Просторово-логічне мислення						0,538		0,590	
Практичне математичне мислення	0,520					0,523		0,441	0,476
Індуктивне мислення	0,868					0,507		0,529	
Просторове мислення						0,430		0,568	

Примітка: для магістрів — F1 — організація педагогічної діяльності, F2 — здібності до процесу педагогічної діяльності, F3 — педагогічна культура; для викладачів зі стажем 5–10 років — F1 — педагогічна спрямованість, F2 — педагогічна ефективність, F3 — педагогічна культура; для викладачів зі стажем педагогічної діяльності 15–20 років — F1 — педагогічна культура, F2 — педагогічна ефективність, F3 — педагогічна спрямованість.

У результаті порівняльного аналізу виявлено, що педагогічні і предметні здібності викладачів детерміновані різними наборами психологічних властивостей їхньої індивідуальності. При цьому професійно-педагогічні здібності, особливо на етапі отримання професії більшою мірою обумовлені властивостями особистості, а предметно-педагогічні — властивостями нейро- і психодинамічними. В процесі професійної діяльності викладача збільшується роль особистісного опосередкування педагогічних здібностей.

Встановлені розбіжності у внесках індивідуальних властивостей пояснюються нами самою специфікою етапу професіоналізації. Тобто найбільш ефективний у професійній діяльності той випускник, який активно її завоює, наполегливо і послідовно вдосконалює свої предметно-педагогічні здібності та має можливість для творчої самоти; той молодий викладач, який емоційно стабільний, відкритий людям, енергійний і гнучкий у вирішенні педагогічних ситуацій, має особливу чутливість до навколишнього світу, позитивно ставиться до студентів та інших учасників освітнього процесу; той досвідчений викладач, що зберігає професійну конкурентоспроможність, упевнений у собі, позитивно сприймає педагогічну діяльність.

Висновки. Оскільки в основі різних компонентів педагогічних здібностей викладачів лежать різні, часом протилежні прояви індивідуальних властивостей або їхніх сполучень, правомірно говорити про існування різних шляхів досягнення успіху у професійній діяльності. Ці шляхи, цілком ймовірно, є стильовими характеристиками даного викладача. Професійно-педагогічні і предметно-педагогічні здібності викладачів детерміновані різними наборами психологічних властивостей їхньої індивідуальності. При цьому професійно-педагогічні здібності, особливо на етапі отримання професії, більшою мірою обумовлені особистісними властивостями, а предметно-педагогічні — нейродинамічними та психодинамічними. Професійна успішність молодого викладача обумовлена розвитком його предметно-педагогічних здібностей; зрілого викладача — професійно-педагогічних здібностей та індивідуально-психологічних властивостей. Детермінантами професійної успішності молодого викладача можна розглядати першу сигнальну систему, сильний процес збудження, високу адаптивність і нормативність поведінки, зрілого викладача — активність та адаптивність, сміливість, радикалізм, спрямованість на взаємодію.

Список використаних джерел і літератури

1. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. — Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. проф.-пед. ун-та, 1999. — 280 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции — новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высшее образование сегодня. — М.: Педагогика, 2003. — № 5. — С. 34–42.
3. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / Г. С. Костюк. — К.: Радянська школа, 1989. — 608 с.
4. Максименко С. Д. Професійне становлення молодого вчителя / С. Д. Максименко С. Д. — Ужгород: Закарпаття, 1998.

REFERENCES

1. Zeer, E. F. (1999). *Psihologia professiy [Psychology professions]*. Ekaterinburg: izd-vo Ural. gos.prof.-ped.un-ta [in Russian].
2. Zimniaia, I. A. (2003). *Kluchevye kompetencii — novaia paradig rezultata obrazovania [Key competences — new paradigm of education result]*. М.: Pedagogika [in Russian].
3. Kostiuik, G. S. (1989). *Navchalno-vyhovnyi process I psyhichnyi rozvitok osobystosti [The educational process and mental development of the individual]*. К.: Radianska shkola [in Ukrainian].
4. Maksymenko, S. D. (1998). *Professiine stanovlennia molodogo vchitelia [The professional formation of the young teacher]*. Uzchgorod: Zakarpattia [in Ukrainian].

Мамичева Е. В.

доктор психологических наук, профессор,
декан факультета специального образования
Донбасского государственного педагогического университета

Крюкова М. А.

кандидат психологических наук, доцент,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова

ОСОБЕННОСТИ ПРЕДМЕТНО-ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СПОСОБНОСТЕЙ ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВУЗОВ ГУМАНИТАРНОГО ПРОФИЛЯ

Резюме

Статья посвящена анализу результатов эмпирического исследования некоторых особенностей предметно-педагогических способностей преподавателей высших учебных заведений гуманитарного профиля. Рассмотрена проблема изучения профессионализации, которая направлена на изучение самого процесса профессионального становления человека, на психологические изменения, происходящие в нем в ходе профессионального становления, и исследования, направленные на разработку способов и средств управления данными процессами в рамках профессиональной ориентации, профессионального отбора и профессионального обучения.

Ключевые слова: профессионализация, профессиональное становление, профессиональное обучение, профессиональная деятельность, педагогические и предметные способности.

Mamitcheva E. V.

DrSc in Psychology, professor dean of faculty special education
Donbass state pedagogical university

Kryukova M. A.

PhD CanSc in Psychology, associate professor
Odesa I. I. Mechnikov National University

FEATURES SUBJECT AND PEDAGOGICAL ABILITIES OF THE TEACHERS OF THE INSTITUTES OF HUMANITARIAN PROFILE

Abstract

For the current stage of development of psychological science characteristic is the search for the leading, strategic, terminal, and instrumental components of the ability on the basis of a systematic approach carried out from the standpoint of the theory of system Genesis, comprehensive and individually-typological approaches of the theory of integral individuality.

Since the different components of pedagogical abilities of the teachers are different, sometimes opposite manifestations of individual properties, it is legitimate to speak of the existence of different ways of achieving success in their professional activities. Professional pedagogical and subject-pedagogical abilities of teachers are determined by different sets of psychological properties of their individuality. While professionally-pedagogical abilities, especially at the stage of obtaining the profession, largely due to the personal qualities, and subject-pedagogical — nevrodinamiki and psychodynamically. Professional success of a young teacher due to the development of his subject and pedagogical skills; Mature teacher — vocational and pedagogical skills and individual psychological characteristics. Determinants of professional success of the young teacher can be considered the first alarm system in the strong excitation process, the high flexibility and normativity of behavior, Mature of teacher — activity and adaptability, boldness, radicalism, orientation to interaction.

Key words: professionalization, professional development, professional training, professional activity, pedagogical and subject matter skills.

Стаття надійшла до редакції 12.02.2017